

TEXTOLÓGIA

NÉMETH ZOLTÁN

**A PÁLYÁM EMLÉKEZETE SZÖVEGHAGYOMÁNYÁRÓL
ÉS AZ ÖNÉLETÍRÁS TERVÉNEK EREDETÉRŐL**

„Senki sem érezte annyira a különbséget, mely a korabeli magyar stíl és az előtte remekeknek tetsző klasszikus és nyugateurópai művek stílje között volt, és senki nem törekedett e különbség megszüntetésén oly tudatos elszántsággal, mint Kazinczy. Innen van, hogy nagyobb eredeti műveit, a *Pályám emlékezetét* és az *Erdélyi leveleket* annyiszor át-meg átdolgozta”¹ – írja 1909-es monográfiájában Váczy János. Az általa elsőként említett önéletírás, a *Pályám emlékezete* azonban nem csupán ezért, vagyis az átdolgozások, a szövegváltozatok nagy száma miatt tekinthető irodalmunk egyik legtitokzatosabb remekének. A művel kapcsolatos rejtélyek másik – legalább olyan fontos – csoportja a fogantatással, azaz a megírás ötletének eredetével kapcsolatos. Kitől s pontosan mely időből származik vajon az életének megörökítésére vonatkozó elképzelés?

Mielőtt azonban a keletkezéstörténet vizsgálatához kezdenénk, röviden összefoglaljuk, milyen ósváltozatait, illetve szövegváltozatait ismerjük e nagyszabású emlékirói műnek. Nyolc olyan szöveget találunk, amelyben Kazinczy saját életét és korának nevezetesebb eseményeit születésétől fogva beszéli el. Közülük talán a legközismertebb a Tudományos Gyűjtemény 1828-as évfolyamában jelent meg, a másik hét pedig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található. Az elsőként írt – és egyben legrövidebb – szövegről már Toldy Ferenc megállapította, hogy 1814-ben keletkezett: *Kazinczy Ferenc élete egyedül maradékainak számokra. Széphalom, májusban, 1814.*² Ez az írás csak 1767-ig jut, ugyanis a 18. oldalon megszakad, és utána egy sérült szöveg következik a kéziratban, melynek az első két oldala hiányos (félíg kitépték a lapot). Itt tehát valójában két hiányos szöveggel van dolgunk: az egyiknek a vége, a másiknak az eleje hiányzik; az utóbbit valószínűleg később illesztették az előzőhöz. Ezt igazolja, hogy a két írás megszakadó mondatai között nincs tartalmi, grammatikai összefüggés és az oldalszámozás sem folyamatos. A 18. oldal után következő – az elején sérült – szöveg kronológiájában ott folytatódik, ahol az előző megszakad: az 1767-es esztendőől atyja temetéséig beszéli el a történeteket. Ma a K 612 jelzeten 2a–10b, illetve a 11a–18a oldalakon találhatjuk meg e szövegeket az MTA Kézirattárában. A továbbiakban ezeket együtt kezeljük és *Kazinczy Ferenc élete..., 1814* név alatt említjük őket.

¹ VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc*, Bp., 1909, 145.

² TOLDY Ferenc, *Kazinczy Ferenc és kora*, Pest, 1859–1860, Jegyzések III.

A második munka Abafi Lajos szerint 1817-ből való: *Az én életem. Barátimnak, literatúránk barátjainak s legközelebb gyermekeimnek. Kazinczytól* – ez 1781-ig jut.³ (Szintén a K 612 jelzeten: 20a–66a). Alább *Az én életem, 1817* címen nevezzük e kéziratot. A harmadik fogalmazvány időben 1785-ig terjed, s Toldy megállapítása szerint 1823-ban készült. Ez két kéziratban is ránk maradt: egyrészt Toldy másolatában, másrészt az e másolat alapjául szolgáló, *Kazinczy Ferenc saját kezével írt autobiographiája 1785-ig* címet viselő (de Szilágyi Ferenc szerint Kazinczy Gábor által másolt) szövegként⁴ (MTAK Kézirattár, Tört. 4-r 65. 23a–31b; a továbbiakban: *Autobiographia, 1823*). Az említett három szöveg ugyan nem a *Pályám emlékezete* címmel íródott s nem is jelent meg az író életében, de kétségtelenül a későbbi változatok előzményeként tarthatjuk nyilván őket. E szövegek (tehát a *Kazinczy Ferenc élete...*, 1814, *Az én életem, 1817* és az *Autobiographia, 1823*) létrejötte között viszonylag hosszú idő telt el. Nem így áll ez a másik öt esetében. Közülük az első – mely, immár *Pályám emlékezete* címmel, a Tudományos Gyűjtemény 1828. évi I., II., XI. és XII. számában jelent meg és 1792-ig jut – 1827–28 folyamán került papírra. Ezt még három teljes,⁵ valamint egy hiányos⁶ változat követi, tehát a fáradhatatlan szerző négy ízben írta át és tovább e művet élete hátralévő pár esztendejében. Ezzel szemben a korábbi Kazinczy-szakirodalomban azt találjuk: az első megjelent (1828-as) változatot még háromszor dolgozta át írójuk. Az utóbbi adat – mint látjuk – tévesnek bizonyult, nyilván annak következtében, hogy a korábbi kutatás során nem került elő a negyedik átdolgozás. Ez az általunk negyedik átírásként említett, címlapján – tévesen – *Biographiám 1759–1779* megjelölést hordozó változat legfőképp abban tér el a többitől, hogy csak 1787-ig terjed – ezért neveztük hiányosnak. A másik három átdolgozás mindegyike nagyjából a szerző házasságáig (1804-ig) jut,⁷ míg az 1828-ban megjelent 1792-ig. Tény tehát, hogy négy olyan kézirat szövegváltozat létezik, amely biztosan az 1828-as megjelenést követően keletkezett, így a még életében – a Tudományos Gyűjtemény 1828-as számaiban – megjelent szöveg átdolgozásához négy-szer fogott hozzá Kazinczy. Az utóbb említett öt szöveg közül három viseli a *Pályám emlékezete* címet,⁸ a másik kettőn *Biographiám*,⁹ illetve *Biographiám 1759–1779*¹⁰ megjelölés szerepel. A munkák tartalmából és szövegezéséből azonban nyilvánvaló, hogy egyazon mű át- és átdolgozott változataival állunk szemben, a címek eltérése tehát megtévesztő, s így az azonosítás szempontjából nem ad megfelelő támpontot. A Tудо-

³ E munka Toldy állítása szerint nem 1817-ből való (TOLDY, *i. m.*, Jegyzések IV), s ezzel a véleménnyel száll szembe Abafi (KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, szerk. ABAFI Lajos, Bp., 1879). E kérdésről később még szólunk.

⁴ KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, szerk. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1987, 588.

⁵ Ezek a K 634, 121a–261b, 1a–120b, valamint a Tört. 4-r. 70, 1a–127b oldalakon találhatók meg az MTAK Kézirattárában.

⁶ MTAK Kézirattár, K 606.

⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a három változat közül az egyik (a *Biographiám* című) részben túlterjed az említett perióduson, hiszen 1806-os eseményeket is említ. MTAK Kézirattár, Tört. 4-r. 70.

⁸ A Tudományos Gyűjteményben megjelent, valamint a K 634 jelzet alatt található változatok.

⁹ Ez a Tört. 4-r. 70. alatti.

¹⁰ Ez – mint említettük – valójában 1787-ig jut időben. MTAK Kézirattár, K 606.

mányos Gyűjteményben napvilágot látott munka szövege az egyik említett kéziratot változtatásával sem azonos, kézírata valószínűsíthetően elveszett.

A *Pályám emlékezete* keletkezéstörténeti kérdéseit vizsgálva a szakirodalom legfőképpen az író környezete részéről megnyilvánuló ösztönzést, a kitartó „ostromot” említi. Mezei Márta szerint „Kazinczynak évekig tartó, többoldalú, meg-megújuló biztatásra volt szüksége ahhoz, hogy pályaképét megírja.”¹¹ A pálya- és kortársak buzdító szólama köréből – úgy tűnik – Szemere biztatása volt a legfontosabb Kazinczy számára. Erre vonatkozóan már a tízes évek elejéről találunk utalást: 1813. szeptember 4-én Kis Jánosnak írt leveléből például kiderül, hogy Szemere unszolja biographiája megírására.¹² Később – mint látni fogjuk – más barátai is ösztönzik a munka folytatására: így Kölcsény, Toldy és Vörösmarty. A legfontosabb kérdés azonban nem is az: létezett-e és milyen módon érvényesült a kortársak biztató „kórusa”, hanem sokkal inkább a belső indíttatásé. Volt-e ilyen (önéletírói) szándék Kazinczyban, s ha igen, mikor nyilvánult meg először, és milyen okra, milyen belső késztetésre vezethető vissza ennek jelentkezése. Ahhoz azonban, hogy e kérdésekre választ találjunk, nem elégséges a tízes–húszas évek vonatkozó eseményeinek, adatainak áttekintése.

A történet valójában ugyanis nem az első *Pályám emlékezete*-ősváltozat 1814-re tehető megírásakor, illetve annak előkészítésénél kezdődik! Mint arra Mezei Márta rámutatott, a Kazinczy-levelezésben már 1808-ból találunk adatot arra, hogy az önéletírás gondolata megfogalmazódott: „Kevéssé ismert adalék, hogy Cserey Farkas már 1808-ban ösztönzi rá... Kazinczynak ekkor oly mértékben megtetszik a terv, hogy írásáról egy Cserey Miklósnak küldött levélben már mint saját ötletéről számol be.”¹³ De csakugyan szükség volt-e Cserey Farkas biztatására? Valóban mástól származott-e az ötlet?

A fent idézett tanulmányban citált, Cserey Farkas által Kazinczyhoz írt sorok egy kijelentést és egy felszólítást fogalmaznak meg: „Hiba volna tölled, nagy, ha életedet le nem írná és azt nem csak ön maradékidnak, hanem tiszteletedre kész Barátidnak is meg nem hagyná... ird meg tehát életedet minden környül állásokkal és úgy, a mint olj férjfiú, mint Te, maradékinak és Biztos Baráttynak által adhattya.”¹⁴ Kazinczy már szintén említett, Cserey Miklósnak címzett levelében pedig így fogalmaz: „Tegnap az a gondolat szálla-meg, hogy életemet irom meg születésem olta esztendőnként.”¹⁵ E sorok olvastán kétségtelennek tűnhet a megállapítás: Kazinczynak megtetszett az elképzelés, és ily módon az egyik Cserey ötletét a másiknak írt levelében már a sajátjaként említi. Ám ha egy kicsit jobban átvizsgáljuk e küldeményeket, kiderül, hogy nem igazán stimmel az időrend, de még a címzések sem.

Haladjunk időben visszafelé. Az egyértelmű, hogy a kettő közül elsőként idézett, Cserey Farkas által írott levél 1808. szeptember 6-i keltezéssel született, a másik (történetesen a Kazinczy által Cserey Miklóshoz írott) keletkezési idejére viszont csak követ-

¹¹ MEZEI Márta, „Magamat ragyogtatom”: *Közelítések a Fogságom naplójához*, ItK, 2000, 418.

¹² KAZINCZY Ferenc *Levelezése* (a továbbiakban: KazLev.), szerk. VÁCZY János, XI, 44.

¹³ MEZEI, 2000, 418.

¹⁴ KazLev. VI, 76.

¹⁵ KazLev. XXIII, 161.

keztetni tudunk, dátum ugyanis nincs rajta. Az utóbbi levél a KazLev. második pótkötetében (XXIII.) jelent meg, s a sajtó alá rendezők szerint valamikor augusztus vége vagy szeptember eleje táján íródhatott,¹⁶ válaszul egy másik – 1808. augusztus 17-i¹⁷ – Cserey-küldeményre. Itt tehát megjelenik egy harmadik levél is, és ilyen módon az alábbi sorrend állítható fel: elsőként született Cserey Farkas levele Kazinczyhoz (1808. augusztus 17-i keltezéssel), ezt követően Kazinczy írt Cserey Miklóshoz (1808. augusztus végén, szeptember elején), majd – sorban a harmadikként következne – a Cserey Farkas által Kazinczyhoz (1808. szeptember 6-án) intézett levél.¹⁸

Csak hogy – jegyzi meg az időrendet megkérdőjelező Mezei Márta – e következtetés téves, hiszen az említett sorozatban az elsőként, augusztus 17-én írt levelet nem Cserey Miklós, hanem Cserey Farkas írta, így a Kazinczy által Cserey Miklósnak címzett levél nem tekinthető az erre adott válasznak.¹⁹ Mezei Márta összegzése szerint tehát a fenti sorrend nem helytálló! Álláspontja értelmében létezik egy Cserey Farkas által Kazinczyhoz írott levél (szeptember 6-áról), majd megszületett – ennek folyományaként – egy Cserey Miklóshoz címzett írás, mely keltezetlen. Ezen állítás igazolására látszólag cáfolhatatlan érv Mezei Márta fenti (a címzésre vonatkozó) okfejtése. A leveleket átolvasva mégis kénytelenek vagyunk vitába szállni vele.

A kérdés voltaképp az, hogyan tekinthetjük a három levelet összetartozónak (kérdések, válaszok és utalások folytatólagos sorozatának), amikor az egyik levél a címzés szerint kilóg a sorból. Ha hitelesnek fogadjuk el a címzéseket, akkor a fenti sorrend (illetve a levelek e kronológia szerinti összefüggése) megkérdőjelezhető, s ebből következően a két utóbbi levél egymásutánisága is felcserélődhet, a sorban első (augusztus 17-i) pedig érdektelenné válik.²⁰ Ebben az esetben viszont a keltezetlen (Cserey Miklóshoz címzett) írás vélelmezett keletkezési időpontja is kétséges lesz, az erre vonatkozó vélekedésnek ugyanis egyedüli alapja volt az augusztus 17-i levéllel mutatott összefüggés: az, hogy sok tekintetben rimel az egyik levél a másikra (tehát válaszokat fogalmaz meg a felvetésekre, mégpedig konkrét, véletlenszerűséget kizáró utalásokkal). A kérdés lényege pedig éppen itt van: hogyan lehet megállapítani és igazolni egy keltezetlen levél keletkezési időpontját?! A felelet kézenfekvő: meg kell keresni azokat a leveleket, amelyek a kérdéses írás előzményeként, illetve arra adott válaszként értékelhetők. Esetünkben – szerencsés módon – találunk ilyeneket: mint említettük, létezik két olyan levél, amely tartalmában több ponton egybevág e kérdéses keletkezési idejű küldeménynel. Nézzük, melyek ezek a tartalmi egyezések!

¹⁶ KazLev. XXIII, 463.

¹⁷ KazLev. VI, 33–35.

¹⁸ Itt természetesen csak egy rövid időszak *témában összefüggést mutató* leveleit ragadtuk ki – sorrendben – a Kazinczy-levelezésből, olyan leveleket tudniillik, amelyek egyike a másikban felvetett kérdésekre reflektál. Ilyen módon e levelek zárt sorozatot képeznek, de ez nem jelenti azt, hogy más levelek – más címzettekhez – ne születtek volna ez idő tájt.

¹⁹ MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., 1994, 254.

²⁰ *Uo.*, 254, 96; MEZEI, 2000, 418.

Az egyik levél tehát, amelyre a keltezés nélküli írás rimel, az, amelyet Cserey Farkas 1808. augusztus 17-én Kazinczynak írt. Ebben Cserey egy kérést fogalmaz meg hegyaljai barátjához: „Mivel a Hegy alján jutalmossabban jut az ember asszu szőlő Borhoz, ha aszt szüretkor ott helybe készített, ... nagyon le fogsz kötelezni, ha számomra asszu szőlőt, és ahoz mostot vásároltatván, egy általaggal szüretkor készítettész, árát nagy köszönettel meg fogom fizetni.”²¹ Kazinczy pedig így ír a keltezetlen levelében: „Asszúszőlőt a’ legszívesebb örömmel készítek...”²² Ez a megállapítás kétségkívül rimel az előbbi kérésre, s arra adott válaszként, egyértelmű ígéretként értékelhető. Az augusztus 17-i Cserey Farkas-levél egy másik részlete örömmel számol be egy nem mindennapi eseményről: „A Napokba kaptam Lipsiából haza egy ... Saphirumot, melyet Lisabonból kaptam volt ... Nekem ígértek [érte] 7000 Rftot, meg vallom, gyereki indulattal örvendek ezen gyűrűmnek, hogy olyan szépen sült el.”²³ Kazinczy kérdéses keltezetlen levele pedig így fogalmaz: „Én kövekhez nem értek: de a’ mit a’ disborusi kőről írsz, nagy gyönyörűséggel olvastam, 7000 Rf. mennyi pénz! és egy kőért!”²⁴ A tartalmi, tematikai egyezés – a szereplő adatok tanúsága szerint is – nyilvánvaló. Ugyanígy áll ez a következő részlet esetében is: „Most képedet fel küldöttem Lipsiába Rosthoz, hogy a szerint gyűrű köbe fel emelt munkával ki metczettesse. Bal kezem mutató újján fogom azt gyűrűbe viselni – szívem részin – melybe holtig lakozol úgy is” – szól Cserey Farkas augusztus 17-én kelt levele.²⁵ A keltezés nélküli Kazinczy-küldemény minden bizonnyal erre válaszol, amikor megfogalmazza: „Profilomat ... azért küldöm, hogyha ezt Rostynak felküldened tetszenék, felküldhesd, mert ő a Cuprum után dolgoztathat belé szemet fület et cet. ... Hiddel, hogy barátságodat, mellyet ezen cikkely mutat leveledben, érdeme szerint becsülöm.”²⁶ Mindezek a részletek talán meggyőző bizonyítékként szolgálnak arra, hogy a keltezetlen levél röviddel az augusztus 17-i Cserey Farkas-írás után született, kétségtelenül az előbbire adott válaszként.

Létezik egyébként egy másik Kazinczy-levél is, amely ugyancsak az említett augusztus közepi Cserey Farkas-küldeményre felel, legalábbis részben. Ez augusztus 24-én kelt, és konkrétan megnevezi azokat a Cserey Farkas-leveleket – köztük az idézettet –, melyekre reagálni kíván. E Kazinczytól Cserey Farkashoz írott küldemény így zárul: „Postscriptum. Fanninak első leveledbe tészem a’ czédulát. Ebbe nincs többé hely.”²⁷ Ezen írása szövegében Kazinczy valóban ígéretet tesz egy Fanninak szóló lapocska elküldésére, melyet – ezek szerint – kellő hely hiányában egy másik, ugyancsak ekkor született levélbe iktatott. Gyaníthatóan az utóbbi lehetett az említett keltezetlen levél. Az utóirat mindenesetre azt bizonyítja, hogy egyidejűleg született egy másik küldemény is, amely ugyancsak válaszokat fogalmaz meg az augusztus 17-i Cserey-levélre. Ebbe azok a gon-

²¹ KazLev. VI, 34.

²² KazLev. XXIII, 161.

²³ KazLev. VI, 34–35.

²⁴ KazLev. XXIII, 161.

²⁵ KazLev. VI, 35.

²⁶ KazLev. XXIII, 161.

²⁷ KazLev. VI, 58.

dolatok, reflexiók kerültek, amelyek az utóiratot tartalmazó levélből terjedelmi okból kimaradtak. Ilyen módon az utóirat is apró bizonyíték feltevésünk alátámasztására: kell, hogy legyen egy másik – az előbbit kiegészítő – válaszlevél, s a témák egyezése folytán aligha gondolhatunk másra, mint a keltezetlen írásra.

Térjünk azonban vissza a három vizsgált levél tematikus összefüggéseire – felkutatva ezúttal a sorban két utóbbi (a keltezetlen Kazinczy- és a szeptember 6-i Cserey Farkas-írás) kapcsolatát. A fentebb említett, a gyűrűbe vésendő Kazinczy-profilról szóló levél ugyanis olyan kapcsolatot teremt a levelek között, mely sorozattá formálja az írásokat. A következő, Cserey Farkas által Kazinczyhoz írt, szeptember 6-án kelt levél ugyanis viszontválaszt fogalmaz meg: „Köszönöm profilod el küldését, aszt a jövő postán ugyan Lipsiába fel küldöm, de aszt tartom, későre már, mert eddig készen leszen.”²⁸ E gondolatok egy olyan témát érintenek, amely mindhárom vizsgált levélben fellelhető, egyértelműen füzérré formálva e leveleket. A levelek időrendjének megállapítására persze elegendő lenne az is, ha pusztán két írás között találnánk egyértelmű kapcsolatot, esetünkben azonban – mint láttuk – ennél többről van szó.

A legmeggyőzőbb érvet a fenti sorrend felállításának alátámasztására éppen egy olyan momentum szolgáltatja, amely a két utóbbi levélben egyaránt szerepel – és csak ezekben. E mozzanat ráadásul nem csupán tartalmi, tematikai egybeesést mutat, hanem – és ebben rejlik különös jelentősége – éppen az önéletírásra ihletet adó *eseményre* utal. Kazinczy Csereyhez írt, keltezetlen levelében – közvetlenül a már idézett, az önéletírás szándékát megfogalmazó részletet követően – a kicsinységek megörökítésének fontosságát említi, kitérve egy konkrét történetre: „...Nem a’ publicum számára, és nem azért, mintha valami nagyot gondolnék nékiek hagyhatni, hanem azért, mert a’ maradéknak mindig kedves az, ha Elődjeiket a’ legkisebb kicsinységekben is ismerhetik. Hiszen magunknak nem azért festetjük, hogy szép ábrázatot akarunk hagyni a’ maradóknak. Ezt a’ gondolatot onnan fogtam, mert a’ napokban láttam, hogy Péter Bátyám (az a’ temérdek gazdagságú ember) a’ sirásig illetődött-meg, midőn, bizonyos dolgot parancsolván, hogy beszéljek-el előtte, azon scénámra jutottam, hogy a’ Minister B. Swieten Gottfried midőn 1791 anno elmozdítottván vallásom miatt a’ hivataltól, engem két ízben ölelt meg, és így egyszer is két, másszor is két csókot nyomott orcámra. Ennek a’ négy csóknak mindegyike megér, édes barátom, egy-egy koronát.”²⁹ S most nézzük meg a fentebb már szintén citált részletet – immár kihagyás nélkül – Cserey Farkas Kazinczyhoz címzett, 1808. szeptember 6-i leveléből: „Hiba volna tölled, nagy, ha életedet le nem írnod és aszt nem csak ön maradékidnak, hanem tiszteletedre kész Barátidnak is meg nem hagynád – csak a’ Báro Swieten csókjai magokba elégségesek, hogy Tégedet a’ maradék előtt el feleithetetlenül kedvessé tégyenek; ird meg tehát életedet minden környül állásokkal és ugy, a mint olj férjfiú, mint Te, maradékidnak és Biztos Baráttainak által adhattya.”³⁰ Mint láthatjuk, ugyanez az idézet a Swietenre való utalás nélkül egészen más aspektust nyer, mint így, egészében. A Kazinczy számára igen kedves és maradandó emléket nyújtó esemény

²⁸ KazLev. VI, 76.

²⁹ KazLev. XXIII, 161–162.

³⁰ KazLev. VI, 76.

(Swieten ölelése s csókjai) tehát visszaköszön a Cserey Farkas által hozzá írott levélben is, utalásszerűen: válaszul Kazinczy előbbi soraira. A szövegből egyértelművé válik, hogy Cserey biztatása már csak egy következmény, egyfajta *megegyező reakció* Kazinczy önéletrajzi iránuló felvetésére.

Ezek az egybeesések kétséget kizáróan igazolják a fenti sorrendiséget. Egyetlen érv szól ellene, mégpedig a címzés, mely kétségtelenül Cserey Miklóshoz – és nem Farkas-hoz – szól. Kérdés azonban, hogy a meggyőző bizonyítékok ellenében perdöntő lehet-e ez a momentum. Erre talán akkor kaphatunk feleletet, ha megvizsgáljuk a levél sorsát és fellelhetőségét, valamint a Kazinczy-levelezés más adatait. A levél szövegéből ugyanis nem csupán a dátum hiányzik, hanem a megszólítás is, s e mozzanatból arra következtethetünk, hogy a szöveg csonkán maradt ránk. Ez talán annak tudható be, hogy nem Kazinczy eredeti írásával, hanem csak másolatban (Horváth Döme kézírásával) lelhető fel. A szöveget első ízben – viszonylag későn, 1932-ben – közrebocsátó ifj. Váczy János megjegyzésként azt írta a címzés mellé: „kétes, talán Farkasnak.”³¹ Váczy már ekkor felismerhette a másik két levéllel mutatott rokonságot, amely – mint láttuk – teljesen nyilvánvaló. A másolás során bekövetkező szövegromlás nem zárható ki, és ez magyarázatot adhat arra, hogy a nevek nem egyeznek. Cserey Miklós címzettként történő feltüntetése ily módon elírás, másolási hiba folytán is megtörténhetett. Ha pedig kicsit tovább vizsgálódunk a levelezésben, kiderül, hogy ez a vélekedés kétséget kizáró kijelentésként is megállja a helyét. Kazinczy ugyanis már azért sem írhatott 1808-ban Cserey Miklósnak, mert kettejük levelezése csak két és fél évvel később, 1811 telén vette kezdetét. 1808-ban Cserey Farkas még csak úgy ír Kazinczynak távoli rokonáról, Cserey Miklósról, mint a címzett számára ismeretlen férfiről: „A vellin papirosra való nyomtatásodat egy atyámfia vette meg, Cserey Miklós, ki is assessor super numerarius az Erdélyi Királyi Táblán, velem egy familiabul, de más ágbul való.”³² 1810-ből is ismerünk olyan Cserey Farkas-megnyilvánulást, amely valószínűsíti, hogy Kazinczy ekkor még nem ismerhette Cserey Miklóst. Ezt igazolja – biztossá téve e vélekedést – Kazinczy 1810. szeptember 10-én Cserey Farkasnak írt levele: „Rokonodat Mélt. Cserey Miklós Urat, szeretném közelebből ismerni. Tudósíts ideje felől? házas e? atya e? hol lakik? Visel e hivatalt?...”³³ Ugyanezen év október 4-én Cserey Farkas levelében tudtára adja Kazinczynak, hogy „Cserey Miklós tisztel, és nagyon örvend, hogy veled meg ismerkedhetik – fog Néked nem sokára maga is írni.”³⁴ Az ígéret valóban teljesül: 1811. február 10-én Cserey Miklós megfogalmazza és elküldi levelét Kazinczynak. Ez kapcsolatfelvételük bizonyíthatóan első mozzanata. Kazinczy válaszelevelét ugyan nem találhatjuk meg a KazLev.-ben, megszületését azonban igazolják Cserey Miklós február 27-i válaszában utalásai.

Pusztán kései megismerkedésük tényéből persze következhet az is, hogy csak jóval 1808-at követően született a keltezetlen levél. Az írást akár 1816 utánra is datálhatjuk,

³¹ Ifj. VÁCZY János, *Ismeretlen Kazinczy-levelek*, ItK, 1932, 85–86.

³² KazLev. VI, 34.

³³ KazLev. VIII, 88.

³⁴ KazLev. VIII, 114.

hiszen egy 1816-ra vonatkozó, múlt idejű kitétel is szerepel a szövegében. Ez az utalás – amelyet egyébként egyetlen értékelés sem említ – valóban ellentmondásban áll a fenti érvelésünkkel, mint ahogy az eddigi összes, a kérdéses küldeményre vonatkozó állítással is. Az 1816-os évszám szereplésének indoka lehet a szöveg másolása során bekövetkeztetett elírás. E feltevés igazolására hívjuk segítségül az adott mondat tartalmát. „Asszúszólt a legszívesebb örömmel készítek, bár oly jó esztendő legyen ez is, mint 1816 volt. Tavaly egy cseppnyit sem csináltam, mert az esztendő rossz volt borra.”³⁵ Ha feltételezzük, hogy a dátum nélküli írás valójában 1808 késő nyarán született, akkor a szöveg vizsgálatára az 1807-es („tavalyi”) és az 1806-os (talán ezt írhatták helytelenül 1816-nak) év levelezését célszerű áttekintenünk. Ebben valóban találunk fogódzókat: az 1806-os és 1807-es esztendők küldeményeiben olyan megjegyzéseket találunk, amelyek harmonizálnak az idézett szöveg állításaival. 1806 ugyanis viszonylag jó, 1807 ellenben kifejezetten rossz termést hozott – derül ki a szintén Cserey Farkasnak írt levelekből.³⁶ Ezzel szemben az 1816-os évet illetően nem találunk olyan adatot, amely megerősítené a fenti állítást. Az 1816-ra utaló megjegyzés tehát önmagában nem elegendő ok arra, hogy megsemmisítse az összes többi, az 1808-as keletkezést bizonyító érvet. Sokkal valószínűbb – figyelembe véve az iménti adatokat –, hogy elírás történt, és a kérdéses helyen valójában 1806-nak kellene állnia.

Mindezek alapján tehát szinte teljes meggyőződéssel felállíthatjuk az említett levelek sorrendjét, és korrigálhatjuk a – valószínűleg a másolás folyamán a címzésbe került – tévedést: elsőként keletkezett Cserey Farkas levele Kazinczyhoz (1808. augusztus 17-i keltezéssel), ezt követően Kazinczy írt Cserey Farkasnak (nem Miklósnak) 1808. augusztus végén, szeptember elején, majd sorban a harmadikként következett a Cserey Farkas által 1808. szeptember 6-án Kazinczyhoz intézett levél.

E megállapítás maga után von egy másik következtetést is, nevezetesen azt, hogy az önéletírás szándéka *először* magában Kazinczyban fogalmazódott meg, s ehhez nem volt szükség Cserey biztatására. A Cserey Farkas részéről írt sorok így csak e szándék *megerősítését* szolgálták, további ösztönzésül a munka megkezdésére.

Az 1808-as levélváltás a legkorábbi fellelhető adat a Kazinczyban megmutatkozó önéletírói szándéokra vonatkozóan. Az ezen időt megelőző évekből is ismerünk azonban olyan próbálkozásokat, amelyek előkészületnek tekinthetők egy később születendő önéletírás megalapozására: ezekről számolt be Dékány Kálmán, aki 1803–1805-ből, illetve 1805–1806-ból talált „följegyzést” és „Diáriumot”.³⁷ Ezek előzményei lehettek az 1804 áprilisával lezáruló *naplónak*, melyet 1812-ben öntött formába Kazinczy: „Épen ma egy hete kezdém Naplomat 1801 óta tisztázni, hogy valaha fiam olvashassa, mert én Jun. 28-dika óta 1801. Naplót tartok. Már a 171-dik lapot írom és még csak 1803 Júniusában vagyok” – ad hírt munkálkodásáról 1812. április 2-án Helmezy Mihálynak. Eredeti

³⁵ KazLev. XXIII, 162.

³⁶ KazLev. IV, 373; V, 221–222, 249.

³⁷ DÉKÁNY Kálmán, *Kazinczy Ferenc „Diáriuma” (1804–1806)*, ItK, 1905, 193–206, 327–346. Itt jegyzendő meg, hogy Dékány egy másik, későbbi időből, 1810-ből származó művet is megjelentetett, szintén az ItK-ban, 1904, 223–231 (*Kazinczy „Széphalom és házi dolgaim” című feljegyzései*).

terve szerint a napló 1801-től 1810-ig haladt volna, de végül csak három esztendőt sikerült átfognia. E munka azonban nem tekinthető a pályairás egyik korai változatának, illetve egy átfogó önéletírói munka kezdetének, hiszen nem születésétől fogva meséli el élete eseményeit. Sokkal inkább mondhatjuk róla, hogy egy kiválasztott időszak napló-szerű feldolgozását adja, s mint ilyen, az adott periódust illetően kitűnő adalékul szolgálhat a *Pályám emlékezete* elemzéséhez. Az is tény, hogy – mint az imént idézett levélből kiderül – az írást igen szűk körnek (mondhatjuk úgy is: „maradékainak számokra”) szánja, akárcsak az 1814-es önéletírást.

Úgy tűnik, az 1808-as szándékkifejezés egyelőre csak egy lelkes fellobbanás, pillanatnyi gondolatának hirtelen kitörése volt, melyet – noha kétségtelenül tetten érhető a barátja részéről érkező biztatás – nem követ cselekvés. Márpedig ösztönzésre a továbbiakban is számíthat: mint egy 1810. január 19-én kelt leveléből kitűnik, valamivel korábban nem kisebb személyiség kérte önéletrajza megírására, mint Széchényi Ferenc. A Kazinczyval már hosszú ideje kapcsolatban álló gróf kívánsága megfogalmazásakor gondol a kényes és a cenzúra figyelmére érzékeny témákra is, ezért a fogság időszakát kihagyni javasolja, még hozzá nagyon nyomatékosan – derül ki az említett levélből: „Ha a’ Gróf Széchényi parancsolatjára végre elkészítem köszönő levelemet, mellyben a’ parancsolathoz képest életem leírásának is állani kell – de – csak képzeld ezt a’ tilalmat! – szerencsétlenségemnek említése nélkül: – le fogom azt Néked is másolni, még pedig a’ Gr. Széchényi által említeni tiltott czikkellyel.”³⁸ Ebben az időszakban érik az író más impulzusok is: 1810-ben Szemere, később Döbrentei és Kis a levelek összegyűjtésére buzdítja.³⁹ Az erre és az önéletírára biztatás – úgy tűnik – ez idő tájt összekapcsolódik, s ily módon együtt indul meg, e két tevékenység összefonódik. Ezt mutatja 1813. szeptember 4-én Kis Jánosnak írt levele, melyből kitűnik, hogy Szemere unszolja biográfiája megírására,⁴⁰ és ennek a következménye, hogy Kazinczy visszakéri korábbi leveleit, hogy válogatás után új stílusba öntse s kiadja őket, életének „nevezetesebb történetei”-vel, a „publicumot” érdeklő dolgokkal együtt.⁴¹ Ekkor egyfelől elhárítja az önéletírára vonatkozó Szemere-ösztökélést, tudniillik így ír Kisnek: „Azt sem szerénységem, sem kevélységem, sem ízlésem nem engedi. Melly génie tudna ebből egy *művész munkát* dolgozni!” (Érdekes fejtegetésnek tűnik ez – az 1808-as Kazinczy-sorok tükrében.) Másrészt a javaslatot bizonyos mértékben figyelembe veszi, hiszen a levelekhez önéletrajzi és kortörténeti jellegű írást is csatolni készül: „A’ helyett – folytatja imént idézett levelét – valamit készítek a’ mi ehhez [értsd: a biográfiához] hasonlíthat, és erre Te [Kis János] adtad nekem a’ gondolatot. ... [Leveleimet] új stílusba öntöm, ’s haladék nélkül kiadom. Meg fogom vallani, hogy új formába vannak öntve, és hogy sok leveleimet emlékezetből írom. Szülemimen, életem első esztendein, iskolai ’s patvaristai koromon kezdem, ’s elbeszéllem mint fejlődtek ki tehetségeim, mint lettem Íróvá, mint jöttem szövetkezésbe Rádayval, Orczyval, Báróczyval ’stbb ’s ezeknek képeiket festem, elbeszéllem hol voltam velek,

³⁸ KazLev. XXIII, 178–180.

³⁹ MEZEI 1994, 127.

⁴⁰ KazLev. XI, 44.

⁴¹ KazLev. XI, 45.

mik felől beszélünk; elbeszéllem életemnek szebb scénáit, 's Leveleim hasonlítani fognak Mathissonnak leveleihez.”⁴²

Másfél évvel korábban, 1812 áprilisában még a levelek kiadásával kapcsolatos aggodalmait is megfogalmazza, hiszen nem remekművekre, kiadásra szánt alkotásokra lelhetünk ezekben – értékeli saját leveleit.⁴³ Ugyanakkor – Helmeccyhez címezve sorait – annak az óhajának is hangot ad, hogy: „Szeretném, kedves barátom, ha Te ezt a' munkát együtt tehetnéd meg Szemerével, kit én rég olta Biographusomnak óhajtok...”, és aki korábban ígéretet is tett neki erre. E munka céljaként „literaturánk progressiójá”-nak bemutatását, szemléltetését említi.⁴⁴ Létezik tehát Kazinczyban egyfajta aggodalommal teli készítés levelei későbbi kiadására, illetve – kevesebb fenntartással – azok önéletrajzi célú feldolgozására vonatkozóan. Azt bizton állíthatjuk, hogy első gyakorlati lépései leveleinek feldolgozására és kiadására irányulnak: erről több levelében is olvashatunk. 1813. szeptember 19-én Helmeccynek ad hírt arról, hogy műveinek kiadását tervezi, ezek rendjében megtalálják helyüket a levelek is: „A kötetek így állanak: ... A' negyedik (Lieferung 16–20.) Leveleimből, melyeket újra dolgoznék 's méltónak tennék hogy közre eresztessenek...”⁴⁵ A leveleket ekképp egyfajta öncenzúrán futtatná át: stilizálni, átfésülni tervezi, hogy kiadásra éretté tegye őket. A publikum ily módon már egy válogatott és javított levélgyűjteményt vehessen kézbe, olyat, amely közérdekű ügyekben ad képet, mutat példát – így foglalható össze Kazinczy szándéka. A kezdeti kételkedést és hezitálást tehát hirtelen lelkesedés váltja fel (ami nem jelenti azt, hogy időnként ne merültek volna fel aggályok levelei kiadásának gondolatával kapcsolatban).⁴⁶

A két folyamat – a levelezés összegyűjtése és az önéletírás megindulása – nagyjából ez idő tájt (1813 őszén) kapcsolódik össze. Ezt az időbeli egybeesést (1814 tavaszán készül el önéletrajzi tárgyú munkája: *Kazinczy Ferencz élete...*, ugyanakkor folyik tovább a levélfeldolgozás is)⁴⁷ túl egy-egy levele is bizonyítja. A fentebb már idézett, 1813 szeptemberében Kisnek írt levélen kívül a két hónapra rá Helmeccyhez címzett is ilyen bizonyosságot ad. A levélben ismét összes művei kiadásának tervét tárja barátja elé, ismertetve a kötetek rendjét, megadva címüket. A kötet ezúttal ezt a megnevezést viselné:

⁴² KazLev. XI, 44.

⁴³ 1812. április 2-án Helmeccy Mihálynak így ír: „A' mit leveleim' öszveszedéséről írsz, pirít is, el is rettent, de megvallo, olly kedves nekem, hogy kedvesebb alig érhet. – Az én leveleimnek egy érdemem vagyon: az, hogy forró lélekkel írom, 's látszik rajtok, hogy minden tartalék nélkül írom; hogy azt a' kihez írom, a' barátságna minden érzéseivel szeretem. Betűim mutatják, hogy gond nélkül 's mintegy reptében vagynak írva. Remekek tehát nem lehetnek. Kinevettetném én, kinevettetnék kiadójok, ha illy végből adnánk-ki.” KazLev. X, 4.

⁴⁴ KazLev. X, 5.

⁴⁵ KazLev. XI, 62.

⁴⁶ A levelek kiadásával kapcsolatban 1827-ben többször is ír Toldy Ferencnek, s igen sok aggályt fogalmaz meg. (KazLev. XX, 208, 209–210, 284.)

⁴⁷ 1814. február 27-én Kisnek ezt írja: „Hozzája 1793 olta írt leveleimet küldé-meg, hogy végig tekinthessem, 's belőlök a' mi nyomtatást érdemel kiszedhessem. Ezt fogom tenni Kisnek, Szemerének és másoknak tanácsokra mind azon leveleimmel a' melyeket vissza kaphatok, még pedig használván a' válaszokat melyek mind megvagnak nálam.” KazLev. XI, 248.

„Levelek. Életem nevezetesebb epochái”.⁴⁸ Itt nem pusztán a levelek kiadásáról van szó, hanem – ahogy korábban írta – életének „nevezetesebb történetei” is helyet kapnának a gyűjteményben. E munka nem jelent meg az író életében, egyes nevezetes történetek azonban 1814 májusában, kéziratos formában papírra kerültek, rendszeres, az író születésétől induló önéletrajz formájában. Ez a *Pályám emlékezete* első (ős)változata, mely *Kazinczy Ferencz élete egyedül maradékainak számokra* címmel íródott – még csak egy igen szűk kört, saját családját célozva meg „olvasótáborként”.

E munka elkészültéről a levelezésben nem találunk híradást. Annál több adat vonatkozik viszont a két esztendővel később elkezdett önéletrajzra. 1816 áprilisában Kazinczy értesíti Helmezy Mihályt arról, hogy saját életének leírásába fogott, meghozza nagy kedvvel és lelkesedéssel. Az ösztönzés persze ekkor sem hiányzott, s a szerző által is bevallottan ez adta az indítást: „Kölcsey újabb levelében is unszol, a’ mire ő és Pali rég olta unszolnak, hogy írjam meg életemet. – Elővevém papirosaimat, ’s két nap olta folytatom. Szebb mint képzelni merem; ha tovább is így megyen, igen szépen fog el-sűlni. Titulusa ez: AZ ÉN ÉLETEM – barátimnak, Literaturánk’ barátjainak, ’s legközelebbi gyermekimnek – KAZINCZYTÓL.”⁴⁹ A cím megegyezik az Abafi Lajos által 1817-re datált kéziratos munka címével, mely – noha magán az előlapon is viseli ezt az évszámot – Toldy Ferenc szerint később keletkezett. Toldy ugyanis 1859-ben kiadott monográfiájában azt állítja, hogy a címlapon található 1817-es évszám „nem a munka keletére vonatkozik.” E véleményét legfőképp a könyvekre osztás tényével támasztja alá: ez a mű ugyanis – hasonlóan a húszas évek végén írt változatokhoz – könyvekre tagolódik, míg az 1823-ban született „Autobiographiában” nem találunk felosztást. Toldy azzal is érvel, hogy az 1823-as szegényebb tartalmú, ezért az utóbbi (az *Autobiographia*, 1823, amely bizonyosan 1823-ban született) mindenképpen korábban keletkezhetett, mint *Az én életem* című – mondja.⁵⁰ E gondolatmenetet azonban éppen a levelezés cáfolja meg, igazolva egyben Abafi két évtizeddel későbbi állításait. Az 1816. május 3-án Kazinczy által Döbrentei Gábornak írt levél tudniillik szintén beszámol a munka folyásáról, s leírja azt is, hogy a művet három könyvre kívánja tagolni, meghatározott időszakokra bontva a feldolgozni szándékozott periódust. Hasonló szándékot olvashatunk ki Kölcseynek és Rumi Károly Györgynek szintén májusban írt leveléből: igaz, ezekben már négy részre (szintén „Könyv” megjelöléssel) tervezi felosztani készülő művét.⁵¹ Az általunk – Abafihoz hasonlóan – 1817-re datált szöveg valóban így készült el: könyvekre tagoltan. Toldy másik, a tartalom szegénységére, illetve gazdagságára vonatkozó érve szintén nem perdöntő, sőt inkább állításának ellenkezőjét igazolja, hiszen – megfigyelve a művek (illetve szövegváltozatok) tendenciáját – azt tapasztaljuk, hogy a tartalom, bizonyos szempontból, folyamatosan szegényedik: a szerző egyre kevesebb gyermekkorára, családjára vonatkozó anekdotikus részletet, történetet szerepeltet az írásokban.

⁴⁸ KazLev. XI, 109.

⁴⁹ KazLev. XIV, 143.

⁵⁰ TOLDY, *i. m.*, Jegyzések IV.

⁵¹ KazLev. XIV, 172.

Mint az említett, Döbrenteiének szóló levélből kiderül, a szerzőnek határozott kiadási szándéka is volt a munkával kapcsolatban: „Áprilben dolgozni kezdett életem... három könyvben, ’s egy vagy két kötetben fog megjelenni ez idén vagy esztendő alatt.”⁵² A kiadásra vonatkozó rövid távú elképzelés némileg ellentmond a címnek, melyben egy viszonylag szűk – bár az előző, 1814-es munkánál kétségtől távolabb – célcsoportot jelölt meg az író. E kis táborra egyébként nem csak olvasóként számított, hanem előzetes véleményükre is kíváncsi volt – ez olvasható ki a Döbrenteihez írott sorokból: „De te, Szemere, Kölcsey, Helmecezi, Szent Miklósi, Tóth László, Kis Superint. olvasni fogjátok, hogy ítéleteket értsem. Mert képzeld melly zivatar vár érte. Azt sem fogják nekem elnézhetni, hogy életemet írni merem.”⁵³ Korántsem ez az egyetlen levele, melyben nagy hangsúlyt kap a hiúság vádjától való félelem, hiszen még egy évtizeddel később is tetten érhető ez az aggodás, csakúgy, mint hét évvel a fent idézett sorok írását megelőzően, 1810-ben. Az, hogy önéletrajzát illetően ódzkodott a nagyobb nyilvánosságtól, markánsan jut kifejezésre, miután 1810 áprilisában Rummy Károly György megjelentette életrajzát a bécsi Annalen című folyóiratban: ekkor ugyanis számos barátjának panaszolta el, hogy a lépés – tudtán kívül – megtörtént. Kazinczy maga írta le Rummy számára életét, de csak saját használatra, Rummy „Biographiai Gyűjteménye”⁵⁴ számára, s tartott attól, hogy az életét és pályáját túlságosan részletesen bemutató írás miatt a dicsekvés vádja érheti, pedig – írta Cserey Farkasnak – „az ilyen dolog engemet nem csikland.”⁵⁵ Berzsenyinek kifejtette, hogy véleménye szerint egy ilyesféle életrajz megjelenése csak halála utánra „való volna”.⁵⁶ E vélekedés azonban még 1810-ből való, hét esztendővel később már – úgy tűnik – megbarátkozik a kiadás gondolatával, noha – mint láttuk – aggályai még mindig vannak. A publikálás ekkor persze nem valósult meg, a munka azonban alapja és előzménye lett egy későbbi – és még az író életében megjelent – *Pályám emlékezete*-változatnak.

A nagy kérdés az: vajon mi lehetett az oka a kiadás meghiúsulásának? Alábbhagyott volna az imént illusztrált írói lelkesedés? Ennek azonban nincsen semmi nyoma a levelezésben. Az 1817 májusában Szemerével folytatott levélváltás viszont talán közelebb segít a megoldáshoz. Szemere Pál ugyanis ekkor pendíti meg egy elképzelését Kazinczy előtt: „Kazinczy Ferencznek Literatori pályája – mint Theatralische Laufbahnja Ifflandnak, mellyet Uram Bátyám ismérni fog – ez tehát czélom. Való e az, hogy Uram Bátyám Pataki tanulócska korában magyar Geographiát nyomtattata ’s ada-ki? Való e az, hogy a kis Kazinczynak társalkodása mindég a’ fennebb Classisu gyermekekkel ’s ifjakkal volt,

⁵² KazLev. XIV, 172.

⁵³ KazLev. XIV, 173.

⁵⁴ Ezt a fogalmat maga Kazinczy használja egyik levelében. Ennek értelmezése nem teljesen egyértelmű, hiszen Kazinczy a barátainak, illetve Rumynak írott levelekben önellentmondásba esik: míg egyszer arról szól, hogy Rummy saját életrajz-gyűjteménye számára kérte tőle az önéletrajzot (mert az érintett saját keze írásával szeretne volna birtokolni azt), máskor dicséri azon gondolatát, hogy „a jelenleg élő magyarországi tudósokról könyvet akar írni”, s rendelkezésre bocsátja önéletrajzát. Igaz – s itt a legfőbb ellentmondás –, hozzáteszi: ezt „csupán önnek írom, nem pedig a közönségnek.” KazLev. VII, 515, 110.

⁵⁵ KazLev. VII, 495. Vö. MEZEI 1994, 107.

⁵⁶ KazLev. VII, 498.

’s nem soha vagy igen ritkán a’ maga classisának ifjaival? ’S hogyan és mikor történtek ezek, ’s mint és mikor történt az hogy a’ kis Kazinczy Baróthi Szabó Dáviddal levelezett?...⁵⁷ Szemere – mint a levélből kiérthető – maga készül megírni Kazinczy életét, illetve összefoglalni literátori pályáját, s terve igen kedvező fogadtatásra talál az érintett-nél: Kazinczy előre is megköszöni a munkát. Az író 1817. május 7-i levelében azt is kifejti, hogy más munkái (történetesen a „Nyelvrontók” című) lassan haladnak, és elvonják az energiát önéletírásától.⁵⁸ Örömet vesz tehát, ha leveszik a válláról az előbb említett „Nyelvrontók” terhét, s arra is buzdítja Szemerét, hogy ne hátráljon meg a tervezett pályarajz tekintetében – mint írja: „Ha van valami becse dolgozásaimnak Uram Öcsém előtt, ne feledje azt Uram Öcsém, ’s a’ Munka menni fog. Ne ijesztesse-el magát általa.”⁵⁹ Kazinczy felajánlja saját segítségét is – legalábbis amiben „lehet és illik.” Példát is állít a munka elkészítője elé, azt, amit „Jénisch írt Göthének Írói érdeme felől.”⁶⁰ Kazinczy egy pillanatra maga is megretten a hasonlítástól, feltéve a kérdést, nem tűnik-e majd önhittségnek a közönség szemében. A megnyugtató választ ezúttal azonban mindjárt ő maga adja meg, elvárva azt az elismerést, amely őt mint kora irodalmának egyik legnagyobb mesterét, megilleti. „Göthe és K? ezt lehetne kérdeni. De kevélység nélkül, ha Göthét csak úgy tekintjük mint Nyelvművészt, én vagyok, lehetek az a’ *Magyarnak* és *most*, a’ mi 1800 körül Lessing és Klopstock után Göthe a’ Németnek.”⁶¹ Már-már szokatlan magabiztosság ez attól az írótól, akit korábbi (és későbbi) megnyilatkozásaiából e téren ismerhetünk.

Nem tudunk arról, hogy megvalósult volna valami is Szemere tervéből, mint ahogy azt sem, elképzelésének volt-e szerepe *Az én életem* megjelenésének elmaradásában, a munka megszakadásában. A levélváltás mégis érdekes adalékot szolgáltat, hiszen nem kizárható, hogy volt valami összefüggés a kettő között. A két esemény kapcsolatának meglétét valószínűsítheti – bár elég soványka érvnek tűnik – az a tény, hogy Kazinczy még korábban – midőn *Az én életemet* 1816-ban írni kezdte – Helmeccy Mihálynak szóló levelében szintén Goethét említi hasonlításul. Saját munkájának címét – de csakis azt – Goethe „Aus meinem Leben”-jével találja rokoníthatónak. Amúgy „a’ kettő közt nincs hasonlatosság... Nem Chroniconi renddel megyen a’ dolog, hanem poetai öszvefűződéssel, és a’ mi benne legjobb, meleg szívvel és az elmének, jó kedvnek, csintalanságnak elég benigna venájával” – írja az imént említett levélben saját készülő művéről. A példakép tehát bizonyos mértékig mindenképpen Goethe, s erre nemcsak az utal, hogy többször is felbukkan neve az önéletírás, illetve a pályarajz kapcsán, hanem azok a tartalmi változtatások is, amelyek az emlékirói művet formálják, átalakítják. Az utóbbiak, a változtatások történetesen éppen Goetheéhez közelítik Kazinczy önéletírását: egyre fogy a jókedv, a csin-

⁵⁷ KazLev. XV, 179.

⁵⁸ „Örömet abba hagyom én a’ Nyelvrontókat, hiszen az a’ kevés a’ mit két papírosra írva lát Uram Öcsém, egész Aprilisi munkám; egyebet egy holnap alatt nem tudtam dolgozni. Azalatt életemnek egy epicháját ledolgozhatám vala.” KazLev. XV, 182.

⁵⁹ KazLev. XV, 182.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

talanság, ily módon személytelenebbé válik az életrajz, hogy a későbbi változatokban átadja helyét a korrajznak. Erre azonban a húszas évekig várni kell.

Az emlékirói munka folytatásának jó öt esztendeig nem találjuk nyomát a levelezésben. A levélfeldolgozás, valamint az önéletírási folyamat fentebb már említett összekapcsolódásának 1822–23 táján azonban ismét egyértelmű jele van. A párhuzamosságra, sőt a szoros összefüggésekre utal ugyanis az 1823-as önéletírás (mely ismét csak egy szűkebb kört céloz meg⁶²) és az ugyanebben az időben újból megindult levél-feldolgozási munka: 1822. október 25-i, Kis Jánosnak írt leveléből megtudhatjuk ugyanis, hogy hozzáfogott „Leveleink’ újra dolgozásához.”⁶³ Elképzelhető, sőt valószínűsíthető, hogy ez Kazinczy részéről már *nem* a levelezés kiadásának szándékát, hanem *kizárólag* az *önéletírói célú feldolgozás* tervét jelzi. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy az ebből az időből származó levelekben hangsúlyosan jelennek meg a levelezés *szó szerinti kiadásával szemben támasztott* kételyek. Az egyik ilyen az imént idézett levélből való, ahol megállapítja, hogy nehéz munkáról van szó, s így ír Kisnek: „Te engem e részben is nagyon elpirítasz: a’ tiédben kellem, erő, rend van: az enyém merő rendetlenség. S melly sokat nem lehet elmondani nyomtatásban.”⁶⁴ Kis János válaszában vitatkozik Kazinczyval, de részben igazat ad neki: „Elmé’ szüleményei eránt nagyon mostoha vagy, midőn leveleid ellen panaszkodol. Én mindenkor azt mondtam, most is azt mondom, hogy leveleidnek minden betűi méltók volnának a’ kinyomtatásra. Hanem az már igen igaz, hogy felette sokat nem lehet úgy sajtó alá adni, a’ mint írva vagyon.”⁶⁵ Itt eljutottunk egy nagyon fontos megállapításhoz, mely az átírások szempontjából is meghatározó jelentőségű: tudniillik a *tartalmi* kérdésekhez. Mindketten említik ugyanis ezeket mint a kiadás befolyásolóit, illetve akadályozó tényezőit. Kazinczy a stílusról (saját stílusáról) igen kételkedően vélekedik. Az író e két vonatkozás egyaránt befolyásolhatta, amikor a levelek feldolgozásához, a pályairások meg-, illetve átírásához újból és újból hozzáfogott.

Az 1822-ben említett levél-feldolgozási munka eredményeként is értékelhetjük tehát a következő évben keletkezett önéletírást. Ez feltehetőleg utólag kaphatta – nem Kazinczytól, hanem valaki mástól – a *Kazinczy Ferencz saját kezével írt Autobiographiája 1785-ig* címet. Mint azt Toldy Ferenc felismerte, a keletkezési időpont ezúttal magából a szövegből derül ki, az egyik közbevetett megjegyzés ugyanis így szól: „Én pedig – mondám azzal a nagy tűzzel, mely engem, *hatvannegyedik* esztendőmben, *most* is ifjúvá teszen – én pedig...”⁶⁶ E szöveg következképp tehát bizonyosan 1823 táján keletkezett.

A levél-feldolgozási és önéletírói tevékenység időbeli egybeesésének újabb példáját ismét csak fél évtized múltán érhetjük tetten. A következő fellelhető szöveg (az 1828-as *Pályám emlékezete*) előzményeként is megjelenik a levelezés kiadásának – *nem* Kazinczy

⁶² Toldy Ferenc a cím nélküli írás bevezetőjét idézi, melyben így ír Kazinczy: „A munka maradékimnak leve hagyva, azon tilalommal, hogy azt idegenekkel – megkülönböztetés nélkül – láttatni, annyiaval kevésbbé pedig lemásoltatni ne engedjék.” TOLDY, *i. m.*, Jegyzések III.

⁶³ KazLev. XVIII, 177.

⁶⁴ KazLev. XVIII, 177.

⁶⁵ KazLev. XVIII, 198.

⁶⁶ TOLDY, *i. m.*, Jegyzések III.

részéről megnyilvánuló – szándéka. Az 1827-ben írt levelekből ugyanis kiderül: biztatják őt a kiadásra, de ő újra és újra megfogalmazza egyre határozottabb ellenvetéseit és kéte-lyeit ezzel kapcsolatban: saját stílusát és a levelek tartalmát, a műfaj intimitását említve elsősorban.⁶⁷ A levelezés feldolgozására vonatkozó – pályatársai irányából érkező – ösztönzés azonban csak az egyik előzménye a *Pályám emlékezete* 1828-as változata keletkezésének és publikálásának. Egyidejűleg ugyanis az önéletírás megalkotását illető-en is találkozunk biztató szavakkal – többek között a fiatal Toldy Ferenc részéről, 1826 októberében: „Kölcsey azt beszélte egyszer nekem, hogy több évek előtt önbioграфиá-d-hoz fogtál, 's hogy nagy veszteség lenne, ha be nem végeznéd: az nemzetünk belső életé-nek is ama korban historiája fogna lenni. Sürgetve kérlek tehát erre, most és mind addig, míg reá nem adod Magadat.”⁶⁸ Toldy ostroma eredményes: 1827. június 10-én már örö-mét hangoztathatja Kazinczy „évkönyveinek” készülte miatt. Ugyancsak Kölcseyt említi: „Kölcsey beszélle nekem, hogy ezelőtt több évvel felolvasád jelenlétében Életed, gondo-lom patvarista-korodig víve, s hogy az remek. S még többet monda, mi mohón várhatja velem a megbecsülhetetlen könyvet.”⁶⁹ Nem derül ki pontosan, Toldy melyik változatra céloz, illetve Kölcsey melyiket ismerhette meg, elképzelhető azonban, hogy az 1817-es lehetett az. Kazinczy 1827. június 19-én Toldynak ír a készülő és a kiadásra váró önélet-rajzáról, megfogalmazva óhaját, s jelezve, hogy már a kész ívekre vár: „Bár Szemere Pályám Naplójának íveit még a' Könyv elkészülése előtt nekem postán megküldené.” Ugyanitt említi „Biographiá”-ját, azonban nem derül ki egyértelműen, melyik változatra céloz: „Biographiám, tudniillik a' mit K. remeknek monda, előttem olvashatatlan. Nem égettem-el, de elfogom. Bár időm legyen Pályám Naplóját (nem Annálisait – a' szó ke-

⁶⁷ Lásd ebben a témakörben: MEZEI 1994, 97, 126–128. Kazinczy 1827 februárjában így ír Toldy Ferenc-nek: „Én elhiszem, hogy leveleink' kiadása a Publicumnak örömére lehet; de akarnád e Te, hogy leveleid, úgy a' mint írtad, kiadassanak – híred nélkül – törlések nélkül? – Cicerónak említett helyet állítom védelmemre. Mi lesz úgy a' társasági életből? S azt kell e tenni Vályi-Naggyal, özvegyével, gyermekeivel? Kölcsey bizonyo-san nem szeretné ha minden levelei kiadattatnának, noha őtet az okosság (prudence) nem hagyja úgy el leve-leinek írása alatt mint engem.” (KazLev. XX, 208.) Ugyanebben a hónapban, szintén Toldynak ezeket a gon-dolatokat fogalmazza meg: „Arra intesz, hogy leveleimet adjam-ki. Én pedig szeretném, ha írni se tanúltam volna meg, mint hogy azt lássam, mint trombitáltat-ki a Publicumnak, a' mit barátimnak írok, 's bizoda-lommal. Elhiszem, hogy a' Psychologusnak kedves dolog bekandikálni estve ablakomon, 's kilesni mit csiná-lok magamban vagy barátommal. De én nem vagyok nézést érdemlő personnage historique, 's éjszakára gondosan bévonom tábláimat...” „[Még halálunk után] sem szabad baráti kezek' törlése nélkül s meztelensé-geinkben [látni hagyni magunkat]” (KazLev. XX, 209–210). 1827. június 27-i levelében pedig így vélekedik saját és mások leveleiről: „...én az én epistolai stílusomban 's leveleimben nem csak semmi elsőséget nem lelek, de nem is értem, mit tudnak azon mások szeretni. Ellenben melly szépek a Kis Levelei! Melly francia lepor van a Desöffyén, melly saját bája a Szemereéinek, Szent-Miklósyéinak!” (KazLev. XX, 284.)

⁶⁸ KazLev. XX, 147. Elképzelhető az is, hogy az előző jegyzetben idézett, Toldy Ferencnek írt levélben Ka-zinczy erre a megjegyzésre utal, amikor a levelek kiadására vonatkozó „intés”-t említi. A Kazinczy-leve-lezésben ugyanis nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy Toldy konkrétan a levelezés kiadására biztatta volna Kazinczyt. Ha valóban nem volt erre vonatkozó, Toldy irányából érkező ösztönzés, akkor Kazinczy félreértéséről lehet szó, ami – az előző két évtized eseményeinek tükrében – nem kizárható, sőt nagyon is érthető: lehet ugyanis, hogy az idős író az önéletírásra való biztatásban mindig a levelezés kiadásának sürgeté-sét látta.

⁶⁹ KazLev. XX, 282.

vélykén hangzik, a' mellékideák miatt) folytatni.”⁷⁰ Nem tudjuk, valóban megtette-e a megsemmisítő lépést az író: ha igen, akkor az utókor szegényebb lett egy szövegváltozattal, ha nem, akkor a ma is fellelhető változatok egyikéről szólt ilyen becsmérően szerzője. Az azonban bizonyos, hogy Kazinczyban létezett az emlékirói munkára vonatkozó szándék, s egy hónappal későbből már újabb, megerősítő jellegű adatra lelhetünk – Toldy Ferenc leveléből: tényleg létezik egy „Önbiographia”, kézirat formában, melyről pályatársai véleményt is mondanak.⁷¹ Ez lehetett a közvetlen előzménye annak a munkának, amely azután az 1828-as kiadásban látott napvilágot.

⁷⁰ KazLev. XX, 284.

⁷¹ Lásd Toldy, illetve Kazinczy leveleit: KazLev. XX, 318, 321.